

повідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу). *Офіційний вісник України*. 2016. № 48. Ст. 7.

16. Рішення Конституційного Суду України від 22 грудня 2010 р. № 23-рп/2010 у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху). *Офіційний вісник України*. 2010. № 101. Ст. 128.

17. Рішення Конституційного Суду України від 23 листопада 2017 р. № 1-р/2017 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України. *Офіційний вісник України*. 2017. № 98. Ст. 126.

18. Мелешевич А., Яремко Т. Підходи до визначення поняття верховенства права: в пошуках консенсусу? *Українське право*. 2006. № 1. С. 221–231.

19. Козюбра М. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 4. С. 24–32.

DOI 10.31558/2518-7953.2019.2.2

УДК: 342.7

В. О. Костров,
аспірант кафедри конституційного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХНЕ ВТІЛЕННЯ У КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Ключові слова: міжнародно-правові стандарти, соціальні права, соціальна держава, Конституція України, соціально орієнтована економіка.

Зважаючи на особливості сучасного етапу політико-правового та суспільно-економічного розвитку Української держави, проблематика соціальної держави не може не привертати увагу вітчизняних учених-юристів і політологів.

Вивчення публікацій з цієї проблематики, зокрема наукових праць В. Бабкіна, В. Жмири, М. Козюбри, Т. Мандебури, Ю. Мірошніченка, Є. Назаренка, М. Орзіха, В. Погорілка, Ж. Пустовіта, П. Рабіновича, В. Селіванова, А. Сіленка, В. Скуратівського, О. Темченка, В. Ткаченка, Ю. Тодики, В. Удовиченка, В. Четверніна, В. Шаповала, Ю. Шемшученка, Г. Щедрова і ін., переконливо свідчить про чітке усвідомлення провідними сучасними правознавцями нових перспектив і суспільних реалій розвитку правової та політичної науки, відмову від викорис-

тання усталених догм і стереотипів при визначенні сутності, принципів та цілей соціальної держави, як і створення такої теоретичної моделі соціальної держави, яка б адекватно відповідала політичній, правовій та економічній ситуації в житті України. При цьому на особливу увагу заслуговують теоретичні розробки, де соціальна держава визначається як така система організації державної влади, котра бере на себе, окрім інших, завдання реального забезпечення необхідного рівня гарантій реалізації соціальних прав людини відповідно до міжнародно-правових стандартів.

Отже, метою цього дослідження є аналіз та конкретизація наукових положень щодо міжнародно-правових стандартів у сфері соціальних прав людини та ступеня їхнього відтворення у Конституції України.

Суттєві трансформації в ідеї соціальної держави відбулися на початку ХХ ст. Цьому багато в чому сприяли глобальні суспільні зміни та нова правова ситуація. Як зазначає З. Черниловський, у розвитку права значний крок було зроблено саме у соціальній сфері [1, с. 51], про що свідчать утворення МОП (Міжнародної організації праці), поява законів про робочий день та пенсійне забезпечення за старістю та хворобою, закон Вагнера 1938 р. в США, який легалізував профспілки, колективні угоди та страйки, реалізація соціальної програми урядом Народного Фронту у Франції та ін. В результаті «соціальне законодавство» перетворилося на трудове, а модель соціальної, правової держави була значно збагачена.

У західній політичній і юридичній науках поступово сформувалася концепція правової держави, що діє як соціальна держава. Спираючись на досвід чіткої орієнтації на свободу і враховуючи те, що соціальна ситуація в індустріальному суспільстві обмежує можливості суверенного розвитку особистості, вчені прийняли тезу про посилення відповідальності держави за розвиток особи. Це означає відповідальність правової держави за участь індивіда у політиці, управлінні виробництвом, а також не лише за правові інститути, які охороняють життя, свободу, власність та інші права, але й за соціальні системи, від яких залежить людина, і особливо за економічну систему, розподіл суспільного продукту відповідно до принципу соціальної справедливості, за систему освіти та соціального забезпечення. Ця концепція вимагає від соціальної, правової держави не лише визначення певного правового порядку та його забезпечення, а й втручання в суспільні процеси з метою перерозподілу та соціального захисту. Це ж справедливе і для класичного тлумачення соціальної держави. Адже від самого виникнення, як зауважує П. Розанваллон, вона містила три взаємопов'язані елементи: населення, що є об'єктом її діяльності; сукупність правил і механізмів допомоги; професійних працівників системи соціального забезпечення [2, с. 166]. Соціальна держава, як пише В. Бабкін, має базуватися на встановленні певної рівноваги між демократичними інститутами та сильною державною владою, плануванням та ринком,

приватною і державною власністю, економічною ефективністю та соціальною справедливістю, свободою та рівністю, індивідуалізмом і колективізмом [3, с. 75].

Отже, головна особливість цього тлумачення співвідношення понять соціальної держави полягає в тому, що визнаються (зазначає М. Нікіфорова) як «традиційні класичні права людини» [4, с. 247], так і економічні, соціальні права, а також так звані «права третього покоління» (на розвиток, на мирне співіснування тощо). Констатація цього положення спонукає звернутися до розгляду того, чим є соціальні права і чи утворюють вони певну систему, як-то політичні та громадянські права. Наприклад, правовий аналіз такого важливого документа, як «Міжнародний Пакт про економічні, соціальні та культурні права» [5] (надалі – Пакт) дає змогу структурувати ті права людини, які він має заохочувати і захищати за такими трьома групами:

1. Право на працю в справедливих та сприятливих умовах. Про це йдеться в ст.ст. 6, 7 та 8. Ст. 6 дає роз'яснення щодо того, як треба розуміти право на працю: «право на працю включає право кожної людини на отримання можливості заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає чи на яку вона вільно погоджується» [5, 6, с. 45–46]. Тут наводиться і перелік заходів, які покликані забезпечувати зазначене право: програми професійно-технічної підготовки та навчання, досягнення економічного та соціального розвитку, забезпечення повної виробничої зайнятості тощо.

2. Право на соціальний захист, достатній життєвий рівень і на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я. Ця група прав встановлюється ст.ст. 9, 10, 11 та 12. Зокрема у ст. 9 закріплюється категорична норма: «Всі держави-учасниці Пакту визнають право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування» [5].

Надзвичайно важливою з правового погляду є і ст. 11, що визначає зміст поняття «достатній життєвий рівень». Як зауважують П. Картер, Т. Джеффс та М. К. Сміт, останнім часом стан реалізації соціальних прав значно погіршився не лише через зниження норм того, що розуміється як «достатній життєвий рівень». Зобов'язання, взяті на себе соціальною державою із забезпечення достатнього життєвого рівня тлумачаться перевернуто: «поширилася навмисна політика стигматизації бідних для того, щоб перевести людину на роботу з малою платнею, зменшити претензії на отримання пільг або замаскувати структурні причини бідності та полегшити введення в обіг пояснень індивідуального характеру» [7, с. 171].

3. Право на освіту та користування здобутками свободи в галузі культури і результатами наукового прогресу. Означене право набуває юридичної конкретизації у ст.ст. 13, 14 та 15. При цьому змістовною відмінністю цього Пакту від інших документів є те, що, окрім проголошення та визначення того чи іншого права, яке належить до системи соціальних прав, у ньому дається і перелік (хоча

і невичерпний) тих заходів, які повинні бути застосовані державами для реалізації названих прав. Одним з найбільш яскравих прикладів цієї юридичної специфіки Пакту може виступати саме ст. 13. Так, у першій частині цієї статті чітко зафіксоване право на освіту: держави-учасниці Пакту визнають право кожної особи на освіту і погоджуються з тим, що освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особистості та усвідомлення її гідності, повагу до прав людини та її основних свобод. В частині другій цієї статті конкретизується це право, а також визначені заходи щодо його забезпечення. В Пакті передбачено і той випадок, коли держава-учасниця на момент приєднання до Пакту ще не запровадила на своїй території загальної початкової безплатної освіти. Отже, в ст. 14 зазначається, що така держава бере на себе зобов'язання протягом двох років розробити та затвердити детальний план заходів поступового запровадження цього принципу.

Отже, визначаючи основні соціальні права, міжнародне право виходить з того, що сама їхня специфіка (на якій вже було акцентовано увагу вище) потребує, так би мовити, подвійного юридичного механізму, який не лише визначає чи декларує ту чи іншу добірку прав, а й встановлює такі процедури реалізації та контролю за реалізацією означених прав, які здатні забезпечити втілення всієї сукупності соціальних прав людини і громадянина в суспільному і державному житті. З огляду на це доречно згадати і таку подію, як створення у 1985 р. Комітету з економічних, соціальних та культурних прав. На відміну від Пакту в Загальній декларації прав людини (далі – ЗДПЛ), що була прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р., соціальні права людини і громадянина не виділено ані в окрему групу, ані в окремий розділ [8].

Переходячи з міжнародних договорів універсального характеру на європейські угоди регіонального характеру, необхідно насамперед відзначити такий важливий документ, як Європейська Соціальна Хартія (далі – ЄСХ), яку було підписано у Турині 18 жовтня 1961 р., та Додатковий Протокол до ЄСХ, укладений у Страсбурзі 5 травня 1988 р.

Суттєвою юридичною ознакою цього документа є те, що в ч. I Хартії чітко визначається перелік тих соціальних прав, гарантування та забезпечення яких вона покликана здійснювати (кожна стаття ч. II структурно відповідає одному з принципів, зазначених у ч. I). Подібна юридично-нормативна специфіка ЄСХ, на відміну, зокрема, від римської Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод від 4 листопада 1950 р., пояснюється специфікою перелічених соціальних прав, які, крім визначальних норм (які фіксують власне право), обов'язково мусять нести в собі й норми застосовчого чи регламентуючого характеру. Адже соціальне право має постійно підтверджуватися державою та державною політикою. Тому лише вирішення проблеми юридичної захищеності прав

людини, зокрема соціальних, як вважає О. Сосіна [9, с. 42], здатне зробити це право фактичним, тобто не просто декларованим, а й безпосереднім, діючим правом людини і для людини, утвердженням її свободи й гідності, досягненням юридичної захищеності від будь-яких проявів свавілля.

Звертаючись до питання щодо конституційно-правового закріплення системи соціальних прав у Конституції України, потрібно пам'ятати про висновок Венеціанської Комісії [10, с. 247–248; 11; 12]. З огляду на встановлення, закріплення та забезпечення системи соціальних прав надзвичайно важливим моментом законотворчої діяльності є внутрішнє структурування та юридична систематизація означеного кола соціальних прав.

У Конституції України соціальні права визначені й закріплені у розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Проте ретельне вивчення цього розділу дає підстави для висновку про відсутність чіткої внутрішньої структури цього розділу. Справді, соціальні, політичні, громадянські, економічні, культурні, природні права не лише не систематизовані, але й подані у перервній послідовності. Отже, акцентується увага на цьому, оскільки це питання не лише суто теоретичного чи системного характеру. Фактично йдеться про рівень реалізації тих прав, що гарантуються. Наприклад, ч. 2 ст. 53 «повна загальна середня освіта є обов'язковою» має програмний характер без надання гарантій щодо реалізації цього права. Те ж саме стосується і ст. 48.

Відтак «соціальність» соціальної держави з позиції визначення її мети полягає не лише в тому, що С. Мочерний визначив як «наявність розгалуженої системи захисту широких верств населення, який здійснюється у формі державних витрат на розвиток освіти, охорони здоров'я, навколишнього середовища, перекваліфікацію працівників, виплату пенсій, пільг безробітним, тощо» [13, с. 42], а й у репрезентації суспільного інтересу на державному рівні.

Наведений перелік соціальних прав і відповідних обов'язків держави, що покладені на неї Конституцією України, дає підстави говорити про послідовний рух Української держави у напрямі розбудови соціальної державності. Обов'язок держави гарантувати рівень соціального забезпечення не нижче прожиткового мінімуму впливає з конституційного проголошення держави соціальною. Однак сам факт конституційного закріплення системи міжнародно-правових стандартів соціальних прав ще не означає їхньої автоматичної реалізації у суспільно-політичному та правовому житті нашої країни. Це зумовлюється цілою низкою чинників.

Зараз, коли Україна поступово переходить до системи ринкових відносин, і цей процес супроводжується широкими приватизаційними діями, активізуються спроби з боку держави перекласти на приватний сектор економіки основний тягар забезпечення соціальних та економічних прав. Активний пошук форм і методів соціального захисту, як пише Ю. Шклярський [14, с. 24], підміняється спро-

бами уникнути розв'язання цих питань. Для України як однієї з посттоталітарних країн Східної Європи важливим кроком на шляху до міжнародного товариства стало конституційне закріплення нової моделі соціальної держави, яка охоплює ринковий характер економіки, свободу підприємництва, запровадження принципу «дозволено все, що не заборонено Конституцією та іншими законами», правовий статус власності, соціальну функцію власності, свободу особистості та діяльність держави у сфері економіки.

З огляду на це постає питання щодо того, хто має втілювати та реалізовувати означені соціальні права. Відповідь на це запитання, як пише В. Карташкін, повинна бути категоричною: жодна держава не має права відмовитися від взятих на себе міжнародних вимог щодо забезпечення основних соціально-економічних та культурних прав своїх громадян [15, с. 45], навіть якщо це суперечить принципам економічної чи ринкової доцільності. Населення України, на думку А. Свідзинського, має право на забезпечення гідного існування навіть у складних умовах формування нового економічного ладу і розбудови держави [16, с. 19]. На цьому ж наполягає Н. Римашевська: «Час голого економічного прагматизму відійшов назавжди» [17, с. 64].

Наступною специфічною рисою реалізації принципів соціальної держави та соціальних прав в Україні є кризові процеси в українській економіці, які унеможливають повну реалізацію конституційно проголошених соціальних прав людини і громадянина. Як зазначив Є. Марчук в інтерв'ю В. Гаману у вересні 1998 р. [18, с. 183], однією з найсуттєвіших перешкод соціальної злагоди в Україні є бідність. Отже, виходячи із ситуації кризового стану в Україні, як зауважують В. Ткаченко та О. Реєнт [19, с. 150], програма-мінімум нині зводиться до доктрини «соціальної держави», орієнтованої на гарантоване забезпечення основних потреб людей з боку держави і суспільства, на втілення в життя конституційних принципів і норм, які стосуються прав і свобод особи, справедливості та людського виміру державної діяльності [20, с. 53]. Це стосується насамперед добробуту, охорони здоров'я, освіти, пенсійного забезпечення тощо. З цього погляду продуктивною та політично перспективною є соціал-демократична ідея та вироблена на її основі державницька стратегія, що концентрує увагу на завданнях і обов'язках держави щодо своїх громадян.

Аналізуючи програму-максимум, варто зазначити, що нею є побудова «соціальної ринкової економіки», чи, як її визначає академік Ю. Пахомов, «соціально орієнтованої економіки з перспективою підвищення попиту» [21, с. 67]. Для прикладу Ю. Пахомов звертається до практики колишніх соціалістичних країн, де було створено ефективні моделі соціальних гарантій, що забезпечують стабільне відтворення населення, систему соціального захисту для найвразливіших категорій населення, розроблено державні програми з безробіття, перекваліфікації,

запроваджено спеціальні програми соціальної допомоги, сформовані коштом альтернативних бюджетних і позабюджетних джерел фінансування тощо. Водночас, як доводить досвід останніх років, автоматично такі умови не виникають, а бездіяльність держави у цій сфері призводить до економічного хаосу та руйнації соціальних програм.

Іншим змістовним моментом проблеми реалізації в Україні соціальних прав людини і громадянина є те, що норми Конституції щодо розбудови соціальної держави, як наголошує В. Шаповал, потребують деталізації і навіть конкретизації на рівні законодавства і зокрема на рівні підзаконних актів, насамперед виданих вищими органами держави [22, с. 4]. Звичайно, для вирішення цієї проблеми певні кроки вже зроблено, але не всі.

Однією із основних проблем української системи охорони здоров'я є її невідповідність сучасним реаліям з огляду на те, що за часів незалежності держави вона не підлягала реформуванню. Звідси – хронічне недофінансування, розпорошення матеріальних та кадрових ресурсів, нераціональне використання навіть того, що виділяється.

Світова практика засвідчує, що основним засобом вирішення проблеми адаптації бюджетної моделі охорони здоров'я до умов ринкової економіки є інститут медичного страхування. Медичне страхування є формою соціального захисту інтересів населення в охороні здоров'я, що виражається у гарантії отримання медичної допомоги при виникненні страхового випадку за рахунок накопичених коштів. Однак при цьому необхідно зважати, що у країнах із соціально орієнтованою ринковою економікою, навіть за страхової моделі фінансування медицини, держава та органи місцевого самоврядування фінансують з бюджетів не менше половини видатків на охорону здоров'я. Проте перехід на страхову медицину є лише частиною комплексного реформування системи охорони здоров'я України.

Отже, в основу загальної кваліфікації соціальних прав, що встановлюються нормами міжнародного права та окремих європейських країн, можуть бути покладені принципи Міжнародного Пакту про економічні, соціальні та культурні права. Проте означені в Пакті положення конкретизовані у чисельних міжнародних конвенціях, угодах та конституції і інших законодавчих актах, що дає змогу вести мову як про існування єдиних світових стандартів, норм та принципів реалізації соціальних прав, так і про розроблену систему забезпечення цих прав на рівні окремих країн.

Отже, розглянувши основні підходи щодо аналізу системи соціальних прав, а також тих політико-правових засад їхньої реалізації, які встановлюються Конституцією України для відтворення правових основ забезпечення соціальних прав в Україні, варто висвітлити основні напрями соціальної політики, які встановлюються державними програмами та програмами розвитку законодавства

України. При цьому постійно матиметься на увазі ступінь відповідності українського законодавства конституційним нормам соціальної держави. Це надасть можливість розглядати Конституцію України як такий основоположний документ, який зумовлює стратегічний розвиток як законотворчості, так і суспільного розвитку загалом.

1. Черниловский З. М. Правовое государство: на перекрестке мнений. *Право и власть*. Москва, 1990. С. 41–63.
2. Розанваллон П. Новый социальный вопрос: переосмысливая государство всеобщего благосостояния. Москва: Ad Marginum, 1997. 296 с.
3. Бабкін В. Д. «Наукова ідеологія» чи «ідеологічна наука»? *Правова держава*. Київ, 1997. Вип. 8. С. 70–76.
4. Абросимова Е. Б., Васильева Т. А., Владимирова Л. Д., Крылова Н. С. и др. Сравнительное конституционное право / редкол.: А. И. Ковлер, В. Е. Чиркин (отв. ред.), Ю. А. Юдин. Москва: «МАНУСКРИПТ», 1996. 730 с.
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. URL: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043\(2\)](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043(2))
6. Международные акты о правах человека. Сборник документов / сост. и вступ. ст.: В. А. Карташкин, Е. А. Лукашева. Москва: Издательская группа НОРМА–ИНФРА–М, 1998. 784 с.
7. Картер Т., Джеффс Т. Практична соціальна робота. Амстердам–Київ: «Темпу», 1996. 184 с.
8. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
9. Сосіна О. В. До питання щодо юридичної захищеності прав людини. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали III регіональної наукової конференції (лютий 1997 р.)*. Львів, 1997. С. 38–42.
10. Конституція незалежної України: у 3-х кн. / за заг. ред. С. Головатого. Київ: Право, 1997. Кн. 2. Ч. 3. 298 с.
11. Демиденко Г. Г. Про право людини на достойне життя: історико-теоретичний аспект. *Права людини і правова держава (До 50-ї річниці Загальної декларації прав людини): тези доп. та наук. повідомлень наук. конф. проф.-викл. складу, 10–11 грудня 1998 р.* Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого / за ред. М. І. Панов; ред. та передмова В. Я. Тацій [та ін.], 1998. С. 26–28.
12. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
13. Мочерний С. Основні моделі соціально-економічного розвитку України. *Державність*. 1998. № 20. С. 42–47.
14. Шклярський Ю. Соціальний захист: розвиток і перспективи. *Соціальне право і соціальна робота*. 1998. № 1–2. С. 24–30.
15. Карташкин В. А. Международное право и защита прав человека в условиях перехода к рынку. Социальное государство и защита прав человека / отв. ред. Е. А. Лукашева. Москва: ИГИПРАН, 1994. С. 45–51.
16. Свідзінський А. Проблеми формування нації та держави в сучасній Україні. *Розбудова держави*. 1997. № 10. С. 3–21.
17. Римашевская Н. М. Социальные последствия экономических трансформаций в России. *Социс*. 1997. № 6. С. 55–65.
18. Гаман В. Парламентські коридори, або момент істини у нашій новітній історії: Розмови різних років з українськими парламентарями. Київ: Український письменник; Київ: Вир, 1998. 328 с.

-
19. Реєнт О. П., Ткаченко В. М. Україна на межі цивілізацій: іст.-політол. розвідки. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1995. 159 с.
20. Селіванов В. Правовий прогрес України. Методологічні проблеми дослідження. *Віче*. 1998. № 1. С. 40–61.
21. Пахомов Ю. Реформи в Україні та Східній Європі. *Розбудова держави*. 1998. № 5–6. С. 67–72.
22. Шаповал В. Теоретичні проблеми реалізації норм Конституції України. *Право України*. 1997. № 6. С. 6–10.
23. Hoffmann H. Human rights and the House of Lords. *The Modern Law Review*. March 1999. V. 62. № 2. P. 166.
24. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України: монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 600 с.

DOI 10.31558/2518-7953.2019.2.3

УДК 342.5

Н. М. Кошіль,
суддя Катеринопільського районного суду
Черкаської області,
кандидат юридичних наук

ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ У ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ ТА ІНШИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Ключові слова: принципи права, принципи конституціоналізму, основні принципи права, суд, судовий розгляд, принцип правової визначеності, принцип юридичної визначеності.

Наразі в Україні багато уваги привертають до себе актуальні питання, пов'язані з діяльністю судів. Судові рішення інколи викликають нарікання, що може бути пов'язано з недотриманням низки важливих принципів у процесі їхнього прийняття. Зокрема, варто звернути увагу на проблему дотримання у процесі судочинства принципів, про які неодноразово згадується у рішеннях Європейського суду з прав людини. Часто ця проблема полягає у тому, що тривале антидемократичне минуле України обумовило відсутність як належного розуміння сутності та змісту цих принципів, так і відсутність традицій їхнього застосування. Ці принципи є відносно новими для України, а тому важко переоцінити актуальність дослідження їхньої сутності та змісту.

Одним з таких принципів є принцип правової визначеності. Він є надзвичайно важливим для захисту прав як фізичних, так і юридичних осіб, зокрема у судах. Однак в аспекті аналізу практики Європейського суду з прав людини щодо